

Fennomanian monet kasvot

Tarja-Liisa Luukkanen: Säätö-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön. Jumaluusopin ylioppilaiden sukupolvi kehitys ja poliittis-yhteiskunnallinen toiminta 1853–1918. Historiallisia tutkimuksia 218. SKS 2005 Helsinki. 459 s.

Marko Paavilainen: Kun pääomilla oli mieli ja kieli. Suomalaiskansallinen kieli-nationalismi ja uusi kauppiaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun. Bibliotheca Historica 96. SKS 2005 Helsinki. 286 s.

■ Useat tutkimukset ovat viime vuosina tarkentaneet kuvaa suomalaisesta nationalismista. Uusissa tutkimuksissa fennomaniaa, suomalaisuusliikettä tai laajemmin suomalaista kansallista liikehdintää on tarkasteltu vertailevasta eurooppalaisesta näkökulmasta ja yhteydessä viimeaikaiseen kansainväliseen nationalismista käytyyn tutkimuskeskusteluun. Näissä tutkimuksissa on usein korostunut kansallisuusliikkeen nousun yhteys modernin kansalaisyhteiskunnan järjestäytymiseen ja uudenaisten valtiollisten ja poliittisten toimintatapojen läpimurtoon. Osmo Jussilan äskettäin ilmestynyt tutkimus *Suomen suuriruhtinaskunta* tekee vaikuttavan yhteenvedon tämän tutkimussuuntauksen ydinalueeseen pitkään kuuluneesta suomalaisen valtion rakenta-

misen historiasta. Jussilan teos nostaa kiistämättömällä todistusvoimalla kansallisen kehityksen keskiöön 1800-luvun hallintoeliitin ja sen kamppailun erillisen valtioyksikön vahvistamiseksi.

Kaksi tuoretta tutkimusta avaa suomalaiseseen nationalismiin näkökulmia, jotka poikkeavat viime vuosien kansakunnan ja valtion rakentamista korostavasta linjasta. Tarja-Liisa Luukkasen *Säätö-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön* hahmottaa Helsingin yliopiston jumaluusopin ylioppilaiden, tulevan papiston, yhteiskunnallis-poliittisten näkemysten muotoutumista vuosina 1853–1918. Marko Paavilaisen väitöskirjatutkimus *Kun pääomilla oli mieli ja kieli* tarkastelee kauppiaskunnan kielinationalismia maakaupan vapautumisesta 1920-luvun alkuun. Molemmissa tutkimuksissa on siis kyse sellaisesta kansallisesta toimeliaisuudesta, joka on jäänyt syrjään modernin politiikan esitaistelijoihin ja kansanliikkeiden läpimurtoon keskittyneistä tulkinnoista. Samalla Luukkasen ja Paavilaisen tutkimukset nostavat esiin sellaisen puolen tulevan papiston ja nousevan kauppaporvariston poliittisesta aktiivisuudesta, joka ei ole ongelmitta sopinut näiden ryhmien myöhempään käsityksiin epäpoliittisesta historiallisesta roolistaan. Luukkanen ja Paavilainen palauttavat rohkeasti uskonnollisen fundamentalismin ja pääomapiirien valtapyrkimykset keskusteluun suomalaisesta nationalismista – mutta uusista ja entistä vivahteikkaimmista näkökulmista.

* * *

Tarja-Liisa Luukkasen tutkimus hakee vauhtia teologiyloppi- laiden yhteiskunnallisen toiminnan analyysiin uusimmasta nationalismia koskevasta tutkimuskeskustelusta. Samalla se tulee antaneeksi yllättävän todistuksen tämän tutkimusalueen keskusteluilmapii- ristä kirkkohistoriallisessa tutkimuksessa. Tutkimuksensa saatesanoissa Luukkanen kertoo joutuneensa tutkimuksensa kä- sikirjoitusvaiheessa puolustamaan tutkimusotettaan kritiikkiä vastaan, jonka mukaan ”nationalismin tutkimus olisi ylipäättään vanhakantaista tai vanhanaikaista”. Keskusteluasetelma on perin kummallinen, kun kyseessä on viime vuosikymmenten kansainvälisen tutkimuskeskustelun eittämätön muotiteema. Toisaalta hätävarjelen liioittelulta tuntuu myös Luukkasen perustelu tutkimusteemansa oikeutukselle ja ajankohtaisuudelle, jonka hän hakee kommunismin romahduksesta ja ”edistyksellisten” ideologisten tuomioiden sortumisesta sen mukana. Kriittinen vertaileva nationalismin tutkimus on toki ollut Suomessakin oleellinen osa historian tutkimuksen kenttää jo useamman vuosikymmenen ennen kommunismin romahdusta.

Sääty-ylioppilaasta ensimmäisen polven sivistyneistöön hahmottaa Karl Mannheimin sukupolvitarkastelun avulla Helsingin yliopiston jumaluusopin ylioppilaiden, tulevan papiston, yhteiskunnallis- poliittisten näkemysten muotoutumista vuosina 1853–1918. Tutkimus erottaa kolme erityyppistä sukupolvea: varhai-

sen fennomanian sukupolvi, sisäänpäin kääntyneiden säilyttäjä- ja yhteiskunnallisen avautumisen sukupolvi. Ensimmäisen sukupolven vaiheissa korostui Luukkasen mukaan erityisesti ideologinen, kielellinen fennomania. 1870-luvulla muotoutuneen säilyttäjä- sukupolven aikana taas nousi esille uskonnollinen fundamentalismi, yhteiskunnallinen konservatismi ja kamppailu kulttuurihegemoniasta. Suurlakon jälkeen hurskauselämää korostanut suuntaus vähitellen päättyi, ja uuden ylioppilaspolven kiinnostus kohdistui Luukkasen mukaan enemmän yhteiskunnallisiin kysymyksiin, mm. työväenkysymykseen.

Luukkanen piirtää vivah- teikkaan ja värikkäänkin kuvan nousevien teologisukupol- vien maailmankatsomukselli- sen suuntautumisen kään- teistä. Hieman lukijaa jää tosin arve- luttamaan, missä määrin esitet- tyyn sukupolvityypittelyyn sisältyy lajityypille tunnusomais- ta stereotyyppien rakentelua, jossa sukupolvien välisten ero- jen etsiminen helposti syrjäyt- tää kullekin ajankohdalle tun- nusomaiset ristiriidat ja vastak- kainasettelut.

Niinpä Luukkanen korostaa ”fennomaanisukupolven” vah- vaa sitoutumista suomenkielen asiaan, vaikka teologiyloppi- laat palasivat käytännössä käyttämään kokouskielenään ruotsia hyvinkin pian sen jäl- keen, kun olivat ulospäin en- simmäisinä julistautuneet ko- konaan suomenkieliseksi jär- jestöksi. Samoin sisäänpäin kääntyneiden säilyttäjä- jen eris- täytyminen maailmasta on var- sin vahvasti alleviivattua. Luukkasen mukaan vain rait-

tiusaate tarjosi tälle uskonnol- liseen fundamentalismiin tai- pupvaiselle sukupolvelle orga- nisoituneen yhteyden ”kan- saan”. Laajemmassa katsannos- sa ajatus eristäytymisestä (ja kansalaistoimintaan osallistu- misesta sen vaihtoehtona) jät- tää kuitenkin taka-alalle kirkon ja papiston perinteisesti vaali- man seurakunnallisen yhteis-öllisyyden ajatuksen, joka on konservatiivisessa ajattelussa usein nähty yhteiskunnan ja kansakunnan yhtenäisyyden luonnollisena perustana. Tämä yhteiskuntanäkemyks, joka aset- taa seurakunnan yhteiskunnan (ja kansakunnan) perussoluksi, tarjoaisi kenties nyt esitettyä selkeämmän jatkumon myös suurlakon jälkeiseen yhteis- kunnallisesti suuntautuneeseen sukupolven ja sen ajatusmaail- maan.

Tässä suhteessa tutkimuk- sen yhteenveto-osan sukupol- vityypittely saattaa jopa hie- man syödä Luukkasen histori- allisen analyysin vahvinta uut- ta antia. Luukkanen piirtää nimittäin sinällään komean tul- kinnan ”säilyttäjä- sukupolven” kilpailuasetelmasta maallistu- vaa kulttuuri- ja yhteiskunta- elämää edustavien uusien ryh- mien paineessa. Kaukana ei olekaan johtopäätös, että tässä kontekstissa uskonnollinen fundamentalismi ei suinkaan ollut vain eristäytymisen aate- vaan myös vastavoima moder- nin politiikan ja radikalisoitu- vien kansanliikkeiden tarjoa- mille yhteisöllisyyden muo- doille – ja samalla perustelu papiston keskeiselle roolille uuden kansallisen tulevaisuu- den rakentamisessa.

Kansallisen ajattelun ja us- konnollisen fundamentalismin

suhteen esiin nostona Luukkanen tutkimus on rohkea avaus, ja sen toivoisi saavan jatkoa, joka yhdistäisi nyt solmitut tulkinalliset säikeet itsenäisyyden ajan AKS:läisen teologiskupolven analyysiin. Luukkanen palauttaa suomalaisen nationalismin tutkimuksen keskiöön pappilakulttuurin ja uskonnollisen päätöksen, jotka ovat helposti jääneet syrjään modernin yhteiskunnan muotoutumiseen keskittyneeltä tutkimustraditiolta. Kenties juuri näiden säikeiden syvempi ymmärtäminen olisi tärkeää oman aikamme poliittisten ja maailmankatsomuksellisten murrosten keskellä.

* * *

Myös Marko Paavilaisen väitöskirjatutkimus on rohkea avaus suomalaisen historian tutkimuksen kentällä. Se yhdistelee taloushistorian ja poliittisen historian näkökulmia, ja täydentää tietämystä kummallakin alueella nostamalla esiin pimentoon jääneitä tai jopa aktiivisesti unohdettuja tilanteita, joissa talouden ja politiikan välinen rajalinja on ylitetty ylpeästi ja äänekkäästi. Suomalaisessa tutkimusperinteessä kysymyksenasettelun tekee erityisen ansiokkaaksi juuri se jännite, joka sisältyy eri aikojen tapoihin käsittää politiikan ja talouden suhde. Aikaisempi tutkimus on usein pyrkinyt aktiivisesti häivyttämään näköpiiristä tilanteet, joissa talous ja politiikka on sotkettu toisiinsa myöhemmän käsityksen mukaan sopimattomalla tavalla.

Marko Paavilainen ilmoittaa tutkivansa kaupan alaa poliittisen historian näkökulmasta

”sekä sen metodein”. Tässä mielessä voidaan väitöskirjan lähtökohta-asetelmaa pitää monessakin mielessä poikkeuksellisenä ja vaativana. Ensinnäkin kaupan ja talouden historiaa on Suomessa tutkittu harvemmin muusta kuin liike- tai kansantaloudellisista näkökulmista, ja väitöskirjan tekee poikkeukselliseksi juuri sen harvinainen pyrkimys yhdistää nationalismin ja talouden tutkimus.

Poliittisen historian näkökulma jää tutkimuksessa kuitenkin paljolti eksplikoimatta. Tutkimukseen ei sisälly laajaa teoreettista jäsenystä, vaan sen keskeiset käsitteet ovat osin käytössä ”nimenomaisesti suomenmielisten antamassa merkityksessä”. Tässä mielessä Marko Paavilaisen väitöskirja ei ole – eikä pyrikään olemaan – kaikenkattava kartoitus nationalismin ja liike-elämän tai kansallisuusliikkeen ja kauppiaskunnan suhteista. Se keskittyy tietoisesti tarkastelemaan nationalismia rajatumman ”kielinationalismin” kehitystä ja vaikutusta kaupan ja kauppiaskunnan historiassa. Tästä rajauksesta seuraavat tutkimuksen suurimmat vahvuudet, mutta kenties myös sen suurimmat käyttämättä jääneet mahdollisuudet.

Marko Paavilainen piirtää tutkimuksessaan selkeän yleiskuvan kaupan ja eri kaupparyhmien kehityksestä 1800-luvun lopulta 1920-luvun alkuun. Hän täydentää aikaisempaa tietämystä suomenkielisen pääomaleirin syntyisestä uusilla tulkinnoilla suomalaisuuden vedonneiden kauppayhtiöiden perustamisesta, suomenkielisen kauppaopetuksen

läpimurrosta, suomenkielisen kauppalehdistön synnystä ja maakaupan kapinallisten luomasta uudesta kaupparyhmästä. Tutkimus perustuu vankalle lähdepohjalle. Sen päälähdäaineistot muodostuvat varsin monipuolista aineistosta mutta Paavilainen onnistuu rakentamaan niiden varassa kuvaamastaan ilmiöstä ansiokkaan kokonaiskuvan.

Paavilainen osoittaa myös kiistatta kielikysymyksen olennaisen merkityksen kaupan historian keskeisissä käänteisissä. Tältä osin hän nostaa uudelleen esiin suomalaisen talouselämän historian unohdetun ulottuvuuden. Samalla Paavilainen valottaa kiinnostavasti suomalaisuuteen vedonneen kauppapääoman suhtautumista osuustoimintaliikkeen nousuun ja suurlakon ja itsenäistymisen jälkeiseen poliittisen kentän uudelleen ryhmittäytymiseen. Näissä jaksoissa Paavilainen avaa kiinnostavia kysymyksiä yksityiskaupan reaktioista kansalaistoiminnan uusien muotojen läpimurtoon ja politiikan demokratisoitumiseen.

Kaiken kaikkiaan tiukasti rajattu kysymyksenasettelu on siis ollut perustana selkeälle jäsenykselle ja juonenkuljetukselle. Toisaalta tutkimuksen tehtävänmäärittely ja keskeisten käsitteiden valinta olisi kernaasti saanut nojautua laajempaan rajankäyntiin aikaisemman tutkimuksen kanssa. Erityisesti jää kaipaamaan näkökulman ja käsitteiden valinnan perustelua suhteessa siihen laajaan keskusteluun, jota nationalismista on viime vuosikymmeninä käyty sekä Suomessa että kansainvälisessä tiedeyhteisössä.

Paavilaisen käyttämä suomalaiskansallisen kielinationalismin konseptio on ehkä turhankin lähellä aikalaistoimijoiden omaa ymmärrystä ”suomalaisuudesta” ja ”kansallisesta” työstä. Suhteessa nationalismista käytyyn tutkimuskeskusteluun voidaan nähdä ainakin kolme tutkimusperspektiiviä, jotka Paavilaisen rajautuminen kielinationalismiin katkaisee:

Ensinnäkin sivuun jää tutkitun ilmiön suhde fennomaniaan nationalistisena, kansallista valtiollisuutta ja valtiollista valta-asemaa tavoittelevana, liikkeenä. Voidaan kysyä, missä määrin kielinationalismi (ja pitäytyminen kielinationalismiin) oli kommentti tai vaihtoehto valtiollisiin tavoitteisiin tähtäävälle aktiiviselle ja passiiviselle vastarinnalle? Kuten tutkimuksesta käy ilmi tämä asetelma oli ajoittain vuosisadan alun keskustelussa mukana, vaikkei sitä sopinutkaan toittotaa julkisesti ääneen. Kysymys kielinationalismin suhteista valtiollisiin tavoitteisiin kärjistyi maailmansodan vuosina, jolloin esimerkiksi jääkäri liikkeen näkökulmasta suomalaisuuden edistämistä mitattiin varmasti paljon vähemmän liike-elämän suomenkielistymisellä kuin osallistumisella tai osallistumattomuudella Venäjän varusteluponnistuksiin. Tästä kysymyksestä Paavilaisen tutkimus ei lausu mitään.

Toinen katkennut tutkimusperspektiivi liittyy fennomaniaan yhteiskunnallisena liikkeenä. Fennomaaninen sivistyneistö oli 1880- ja 1890-luvulla keskeisesti mukana suurten kansanliikkeiden, raittiusliikkeen, nuorisoseuraliikkeen, työväenliikkeen ja lopulta

osuustoimintaliikkeen käynnistämisenä. Tätä taustaa vasten ”kielinationalismia”, joka irrottautui vanhasta valtavirrasta ja kääntyi ajoittain avoimesti sitä vastustamaan, olisi sopinut tarkastella myös suhteessa yhteiskunnalliseen järjestäytymiseen. Kuten teoksen osuustoimintaa koskettelevat jaksot osoittavat kielinationalismin eräät piirteet saattaisivat selittyä jopa paremmin kriittisestä asennoitumisesta yhteiskunnallisten liikkeiden nousuun kuin kaupan sisäisistä vastakkainasetteluista ja osuusliikkeen kilpailuhaasteen näkökulmasta.

Kolmas sivuun jäävä tutkimuskysymys liittyy kielinationalismin suhteeseen fennomaniaan poliittisena liikkeenä. 1870-luvun fennomania oli edelläkävijä modernille poliitikalle tunnusomaisen retoriikan omaksumisessa Suomessa. Vallan vaatiminen kansalle, kansan tahdon asettaminen vallan oikeutuksen perustaksi sekä esiintyminen kansan edustajana ja edusmiehenä olivat fennomanian nousun keskeisiä elementtejä. Vanhasuomalainen puoluejohto oli irrottautunut radikaaleimmasta poliittisesta retoriikasta ja poliittisen järjestelmän uudistusvaatimuksesta vähitellen 1880-luvulta lähtien, mutta ne olivat suomalaista puoluetta jakavia kysymyksiä vielä vuosisadan vaihteessa ja erityisesti suurlakkovaiheessa. Suhteen määrittely tähänkin fennomanian sisäiseen vastakkainasetteluun olisi epäilemättä täydentänyt kuvaa kielinationalismista ja kauppiaiden suhtautumisesta siihen. Nykyisellään tutkimusasetelma pelkistyy turhan suo-

raviivaisesti puhtaan aatteellisuuden ja itsekkään voitontavoittelun väliseksi jännitteeksi kauppiaiden kielinationalismin selittäjänä. Se vakuuttaa lukijan ilmiön merkittävyydestä mutta jättää ikään kuin suosiolla tulevan tutkimuksen vastattavaksi suuren kysymyksen siitä, mikä oli liike-elämän kielinationalismin merkitys ja käytännöllinen vaikutus suomalaisen nationalismiin kokonaisuutensa hitykselle 1900-luvun alussa.

Ja enemmänkin, käsitevalinnat, jotka perustuvat pitkälti kauppiaiden aikalaisymmärrykselle kansallisen asian tai suomalaisuuden puolustamisesta, eivät kavenna vain kuvaa suomalaisesta nationalismista vaan myös sen kilpailijoiden ajatusmaailmasta. Kielinationalismia edustaneiden kauppiaiden pyrkimys monopolisoida kansallisen asian ja suomalaisuuden edistäminen leimaamalla vastustajansa ”epäkansallisiksi” sulkee suomalaisen nationalismin ulkopuolelle kaikki ne, jotka pitivät kielikysymystä toisarvoisena ja pyrkivät ensi sijassa edistämään kansallista asiaa ja suomalaisuutta toimimalla maan valtiollis-juridisen aseman vahvistamiseksi, yhteiskunnallisen järjestäytymisen edistämiseksi tai poliittisen osallistumisoikeuden laajentamiseksi.

Paavilaisen aikalaistoimijolta omaksuma nationalismi-käsitys kaventaa tutkimuksen alaa, mutta suurinta osaa tutkimuksen ansioista tämä poliittisen historian näkökulman rajallisuus ei varjosta. Rajauksensa puitteissa tutkimus piirtää sitenkin selväpiirteisen kuvan tarkastelemastaan ilmiöstä.

Vaikka tutkimuksen alkujaksosta kaipaasi jämäkämpää teoreettista jäsenystä ja kriittisempää käsitteiden valintaa, niin kokonaisuutena tutkimus ei ajelehti ohjatta aikalaiskäsitysten ja lähdeaineistojen viettävänä. Päinvastoin, Paavilaisen tutkimus on rakennettu tavalla, jossa ensin kuvattujen vaiheiden tulkinnat rakentavat ikään kuin kriittisen raamin tarkastella toimijoiden myöhemmässä vaiheessa tekemien poliittisten ja retoristen valintojen perusteita. Suomalaisuus-taistelun avulla asemansa vakiinnuttaneiden kauppiaiden herkkyyks tuomita uudet yritykset politisoida kaupankäynnin ehdot, luo itsessään kriittisen perspektiivin samojen toimijoiden nuoruuden innossa viljelemään retoriikkaan. Tässä mielessä teokseen sisältyy kirjallisesti hienoja jaksoja, joihin on ladattu suuren historiallisen ja inhimillisen draaman aineksia.

Tämän draamallisen rakenteen voisi jopa ajatella kantavan syvempää teoreettista jäsenystä tutkimuskohteesta kuin tekijä on tahtonut tutkimuksensa alussa eksplikoida. Teoksen kriittinen, paikoin suorastaan ironinen, tekstinkuljetus irrottaa sen aluksi omaksutuista aikalaiskäsitteistä ja laventaa tutkimusotetta käytännössä yli alkujakson pelkistetyn kysymyksenasettelun. Samalla se tekee tutkimuksesta nautittavaa luettavaa. Teksti onkin pitkin linjaa vetävää asiaproosaa ilman turhaa tärkeilyä tai konstailua. Tässä mielessä Marko Paavilaisen väitöskirjatyö on paitsi antoisa tutkimus myös hyvä kirja.

Ilkka Liikanen